

УДК 811.161.2

ББК 81.2Укр

СИНТАКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ НЕВПЕВНЕНОСТІ

Н. Ф. Соломчак

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу; кафедра англійської мови; 76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15; тел. +38 (066) 2625166; e-mail: Solomchak@ukr.net

У статті проаналізовано вільно членовані та напівфразеологізовані типи синтаксичних конструкцій, що виражають модальне значення невпевненості, з'ясовано їхні функціональні параметри.

***Ключові слова:** модальне значення невпевненості, риторичне питання, напівфразеологізовані речення, експресивність.*

Модальне значення невпевненості відображає недостатнє знання мовця про повідомлюване і є одним із важливих компонентів категорії суб'єктивної модальності [4, с. 214; 5, с. 69; 7, с. 4]. Дехто з дослідників кваліфікує його як складову модусної категорії персуазивності [8, с. 39] і вважає, що в дихотомії впевненості-невпевненості маркованим і яскравішим є значення невпевненості, оскільки впевненість імпліцитно наявна в будь-якому реченні, що не містить показників невпевненості, а невпевненість мовця завжди потребує експлікації [8, с. 40]. Крім того, модальне значення невпевненості може бути зумовлене не так незнанням мовця, як певними його комунікативними намірами – зняти із себе відповідальність за повідомлюване, уникнути категоричності в конфліктних комунікативних ситуаціях або складних суперечливих питаннях.

З огляду на важливість висловлення невпевненості в комунікативній діяльності людини сучасна українська літературна мова має широкий арсенал спеціалізованих засобів вираження цього модального значення, зокрема: модальні слова (*може, можливо, мабуть, видно, либонь, напевно, ймовірно, очевидно, навряд чи, зaledве чи, схоже*), модальні частки (*наче, неначе, мовби, ніби, хіба, чи не*), модальні фрази (*так би мовити, важко сказати*), лексеми з семантикою невпевненості (*сумніватися, припускати, вагатися, видаватися*). До неспеціалізованих засобів вираження модального значення невпевненості належать специфічні синтаксичні конструкції. Значення модальності в них дослідники вважають синтаксично зумовленим [8, с. 52] або імпліцитним [6, с. 10; 2, <http://mova.interdon.net/content/view/113/41/>]. На нашу думку, його формують багато різних чинників, передусім синтаксична структура речення, специфічна інтонація, а також деякі лексичні та модальні компоненти. У цій статті проаналізуємо найтиповіші способи взаємодії цих

чинників для синтаксичної експлікації модального значення невпевненості.

Одним із найбільш продуктивних синтаксичних засобів вираження невпевненості є питальні речення з особливою недовірливою, іронічною або перепитувальною інтонацією. Оскільки питальні речення мовець використовує „з метою одержати інформацію” [6, с. 442], тобто через об’єктивне чи удаване незнання цієї інформації, то модальність питального речення є семантично близькою модальності невпевненості, яка теж спричинена справжнім чи удаваним частковим незнанням мовця. Питальні речення, що виражають не запит про інформацію, а лише невпевненість мовця у вірогідності повідомлюваного, не є власне питальними в класичному визначенні. Вважаємо, що точніше було б кваліфікувати їх як риторичні питання, які в сучасному мовознавстві тлумачать як “оформлену питальним реченням фігуру мови, що має на меті викликати певну експресію, ілюзію розмови, діалогу” [6, с. 512-513]. Питальні конструкції з модальним значенням невпевненості якраз емоційно передають суб’єктивну недовіру мовця до повідомлюваного в рамках реального діалогу чи уявної розмови з читачем або самим собою.

Характерною особливістю вживання риторичних питань із модальним значенням невпевненості є тенденція використовувати їх разом з іншими модально маркованими питальними конструкціями для вираження складного комплексу почуттів і сумнівів зокрема, пор.: *Але князь Шванебах напевне ж не згодиться, коли вона йому чесно скаже, що вона не гарантує йому вірності. Значить, треба брехати й обдурювати? Або не продаватись. А тим часом усе купується й продається: одяга, їжа, книжка, музика, авто, навіть право померти й бути похованим. Хіба ні?* (В. Винниченко) <— *Схоже, що так; І тихенько питаю: “Навіщо нас по смерті на цвинтар несуть? Ну хіба там тепліше, як вдома? Ну хіба там миліше, як тут?”* (Г. Чубач) <— *Сумніваюся, що там тепліше, як вдома. Сумніваюся, що там миліше, як тут.* Проте риторичні питання, модально марковані значенням невпевненості, вживають і поодинокі, пор.: *Чи молодість віщує перемогу?* (С. Йовенко); – *Йди зі мною підбрехачем за Пахріма до Хіврі. – Та чи зумію лишень, – каже Самійло, – зроду не був у цім ділі* (Г. Квітка-Основ’яненко). Характерним є використання їх як вставлених речень у структурі складних синтаксичних конструкцій, пор.: *По східцях (чи зберуся?) ведуть гулять онучку* (І. Жиленко); *Відразу являється тобі якийсь двометровий Алі ібн Саїд, неголений і з кривою (чи й кривавою?) шаблокою* (І. Карпа); *На одному рівні з нами, лишень далі, ближче до сусідньої вершини, нерухомо висів (чи плив?) беркут* (Л. Дереш).

Риторичні питання з модальним відтінком невпевненості часто містять додаткові модальні компоненти, що посилюють експресивність висловлень і певною мірою увиразнюють ступінь невпевненості мовця, пор.: – *Як би там не було, але не судитимуть же мене за лікування*

бідолашних хворих? (І. Росоховатський). <— *Не зовсім впевнений, але думаю, що мене не судитимуть за лікування бідолашних хворих; А потім ще одне: як можна мати дітей з чужою людиною?* (В. Винниченко) <— *Я не впевнена, що можна мати дітей з чужою людиною; Чи ж то треба жаліти за тими роками?* (Р. Іваничук) <— *Схильний вважати, що не треба жаліти за тими роками.*

Окремий підтип риторичних питань, що виражають невпевненість, становлять одиниці, до складу яких входять компоненти зі значенням упевненості, яке нівелюється і, власне, піддається сумніву питальною інтонацією риторичного питання, пор.: *І через що батько є голова родини? Хіба він родить дітей? І хіба він напевне знає, що то його діти?* (В. Винниченко); – *Ні разу за весь свій довгий вік ця жінка не зважилася бодай слівцем прохопитись про пережите нею тоді, а от у передсмертному нестямі, в маячінні (ох, та чи ж у нестямі, справді... ?) вона достеменно, живцем відтворила ... цілу сцену тодішньої „комісарської хлібозаготівлі”* (О. Забужко). Форма риторичного питання є своєрідним некатегоричним негатором, що спричиняє сумнів у вірогідності повідомлюваного. Заперечення вірогідності граматичними засобами (*Він не напевне знає, чи то його діти; Я не впевнена, що вона була в нестямі*) більшою мірою акцентує саме на раціональному спростуванні вірогідності, а не на відчуттях суб'єкта. А риторичне питання з його специфічною інтонацією видається адекватнішим для вияву суб'єктивних відчуттів мовця і, зокрема, його сумнівів.

Крім риторичних питань, відтінок невпевненості супроводжує так звані питання-припущення, у яких мовець сам висловлює певну думку, але, не будучи в ній упевненим, просить підтвердження або спростування, пор.: – *Ви що, банкір?* – *втретє за вечір заговорила Тамара голосом суфлера із районного Будинку культури* (О. Черногуз); – *Не знаю, – стонула податливими плечами Тамара. – Артист, чи що?* (О. Черногуз); *Пухнасто-жовтява Клара непорозуміло, по-дитячому щирить сірі з темними обідками чудесні очі: Мертенс – дурниця?!* (В. Винниченко). Припущення не обов'язково має форму питання, проте завжди зумовлене невпевненістю мовця. Зокрема, його реалізують і розповідні структури з компонентами *якщо, коли, як*, пор.: – *Але, якщо це правда, – тоді, милий Боже, які ж страхіття мусять чекати людство вже в близькосяжному... майбутньому* (О. Забужко); *Якщо це так, то не раджу вам брати на озброєння мій досвід* (Н. Сняданко).

Дуже специфічно реалізують модальне значення невпевненості синтаксичні конструкції, що умовно складаються з двох суперечливих частин: одна з них засвідчує згоду мовця з раніше повідомленим, а друга – містить судження, яке своїм змістом фактично спростовує цю згоду, пор.: *А найкраще – шлюбний чоловік. Воно то так, але зі всього прочитаного мною на цю тему впливало, що якраз честі чи приємності у цьому процесі мало* (Н. Сняданко); *...так то воно так, панотченьку,*

тільки ж і Святе Письмо каже, що то Бог уперве зглянувсь на Авеля і на жертву його, а на Каїна і на його жертву не зглянувся, а чи ж Каїн над своїм плодом не так само, як і брат його, гарував, може, й рук не покладаючи? (О. Забужко). Російські мовознавці назвали такі конструкції “знаряддям мовленнєвої демагогії”, оскільки вони виражають “заперечення під виглядом ствердження” [1, с. 470]. На нашу думку, заперечення в них є настільки обережним і прихованим, що його точніше кваліфікувати як сумнів мовця в тому, з чим він спочатку з певних комунікативних причин (з поваги до співрозмовника або страху перед ним) погодився. Особливо виразним значення невпевненості є тоді, коли мовець навіть не може чітко сформулювати другу – власне заперечувальну – частину, тобто висловлює лише сумнів, пор.: – *Воно конєшно. Сказано: аби люди, а ніп буде; ну, тільки ж усе ж таки, як подумати, то...* (О. Забужко).

Виявом невпевненості мовця часто є й нездатність вибрати адекватне визначення з кількох можливих. Ця психологічно-ментальна особливість на рівні мовлення виявляється в перебиранні можливих визначень передусім за допомогою синтаксичних структур з розділовими відношеннями, пор.: *Пригадується, вона вся дрижала, чи то від страху, чи від холоду* (Л. Дереш); *Зустрічає вона так само, як і проводить: чи то несміло, чи то соромливо* (В. Винниченко); *Котрийсь із предків Маріо був за походженням чи то греком, чи то марокканцем* (Н. Сняданко). Іноді мовець спочатку характеризує те, у чому невпевнений, за допомогою неозначених займенників (*хтось, щось*), а потім називає можливі варіанти, виділяючи їх за допомогою парцелювання, пор.: – *Слухай, Сідалковський. Ти знаєш, у тобі щось є. Таке імпозантне чи екстравагантне* (О. Черногуз). Деякі автори виділяють можливі варіанти відповіді, у якій вони невпевнені, питальною інтонацією, пор.: *Хтось засміявся на кухні. Юність? Початок?* (І. Жиленко); *Далі слід зрозуміти, на яку саме підтримку очікують в Україні. Гроші? Благословення Путіна?* (Дзеркало тижня, 19-25.06.2004). Один з варіантів може фігурувати як вставлена конструкція в рамках загального висловлення, пор.: *На мить (чи на вічність?) розмаяло втому* (І. Жиленко). Вставлений компонент унаслідок свого виділення позначає те, у чому мовець сумнівається більше. Градувати можливі варіанти за ознакою більшої вірогідності чи сумнівності в сучасній українській мові допомагають модальні слова *радіше, ймовірніше, скоріше*, пор.: *Ти задоволений відповіддю? Скоріше так, ніж ні.* (Ю. Андрухович); *...і вона зрозуміла – радіше чуттям, ніж дитячою тямом, – що він не має їй більше чого сказати* (О. Забужко). Проте, як бачимо, є й синтаксичні способи виділення більш вірогідного із можливих варіантів.

Широко репрезентують модальне значення невпевненості кондіціональні конструкції. Відомо, що форми умовного способу спеціалізуються на вираженні гіпотетичної, нереальної дії, яка часто має відтінок

бажаності. Те, що мовець вдається не до категоричних імперативних форм, а до умовних, маркованих відтінком бажаності, свідчить про його невпевненість у своїх бажаннях і намірах, пор.: **Пора б заміж** (Гр. Тютюнник); **Вже б можна їхати** (І. Жиленко). Навіть якщо мовець висловлює побажання конкретному адресатові як непряме спонування до дії, воно має відтінок невпевненості й необов'язковості, пор.: **Ти б, сестро, не клала на цю керсетку червоних зубчиків, бо надто вже одностайно виходить** (О. Забужко); **Ви б краще оно хлопця посадили** (Гр. Тютюнник). Для яскравішого вираження невпевненості форми умовного способу поєднують з питальною конструкцією особливої незавершеної інтонації, пор.: **Блок Незнайомку** чи й впізнав би... (С. Йовенко).

Значення невпевненості реалізують і деякі синтаксичні одиниці усталеного, зв'язного типу. Услід за М.І. Личук ми називаємо їх напівфразеологізованими реченнями, оскільки цей термін, на нашу думку, найточніше відображає суть аналізованих конструкцій. Зокрема, вони мають стійку зв'язану структурну схему (фразеосхему), яка складається з обов'язкового й одного чи кількох змінних компонентів, що поєднуються в чітко визначеному порядку з відповідним інтонаційним оформленням [3, с. 5-6]. Значення невпевненості передають напівфразеологізовані речення, побудовані за фразеосхемами: **Де вже... ? Куди вже... ?** – *Ну, знаєте, Панасе Павловичу, я не мав вас за дуже сильну людину, але тепер, простіть мені, мені сором за вас. "Та де вже нам, та куди вже нам, усі ми згинемо!"* (В. Винниченко); – *Про мене, в мене обід готовий, ще й пироги свіжих наготувала доконче задля Ликерії Петрівни, бо я знаю, що ви любите пироги і вмієте їх готувати. – І! де вже вмію! Колись, може, вміла, а тепер, може, й забула* (І. Нечуй-Левицький). Структурним різновидом аналізованого типу є речення на основі фразеосхем: **Де + назва суб'єкта в Дав.в. + інфінітив? Куди + назва суб'єкта в Дав.в. + інфінітив?** Вони виражають невпевненість мовця в можливості якогось суб'єкта виконати певну дію, пор.: – *Е, куди тобі вигнать! Ведмідь гнав – не вигнав, вовк гнав – не вигнав, зайчик гнав – не вигнав, а ти такий малий – виженеш?* (Українська народна казка); – **Де тобі мене подужати!** *Краще поборись з моїм дідом. Він такий уже старий, що увесь обріс мохом, він тут у лісі лежить* (Українська народна казка). Проте слід зауважити, що напівфразеологізовані речення вказаного типу можуть виражати не невпевнене, а, навпаки, категоричне заперечення, пор.: **Але куди вже їй до бесіди!** *Просто занімла.* (О. Кобилянська); Р і ч а р д *Та хіба ж убрання найперша річ? І ви б могли убраться принцесою.* Д ж е н н і **Та де вже там мені!.. Я проста дівчина...** (Леся Українка). Отже, диференційним чинником модального значення в таких конструкціях виступає інтонація. У впевнено-категоричних конструкціях вона здебільшого оклична з логічним наголосом на питальному компоненті (пор.: *Ходім, серце, до шинку та вип'ємо по чарці після нашої злиденної праці....* – **Де вже мені пити!** *В мене нема грошей на*

*поживок, не то що, – обізвалась Галецька (І. Нечуй-Левицький), а в не-
впевнених конструкціях – питально-незавершена, без виразного акцен-
тування якихось компонентів, пор.: А різних дугіних, затуліних і подіб-
них в Україні нікому, навіть тобі, туркові, не потрібно. Але де ж тобі
зрозуміти? (<http://www.dt.ua/1000/1550/59562/>); Ну, от дохтор еконо-
мічних наук Янукович, кажуть, теж з помилками пише, навіть власну
посаду не зміг написати правильно. Де вже мені сірому. ([http://forum.
mediaport.info/read.php?42,10240,page=3](http://forum.mediaport.info/read.php?42,10240,page=3)).*

Високий ступінь невпевненості, точніше навіть невіри, реалізують напівфразеологізовані речення, побудовані за фразеосхемою *Ну вже й ...?* Напр.: *Ну вже й першого дня на роботі зарплатню підвищили? Ну вже й борець умієш готувати?* Модальне значення великого сумніву виникає внаслідок поєднання підсилювальних модальних компонентів зі специфічною здивовано-питальною інтонацією. За іншої, зокрема окличної, інтонації такі конструкції виражають подив разом з обуренням чи захопленням, пор.: *Ну вже й невісточка! І де взялася на нашу голову?* (Леся Українка); *Ну вже й торт!*

Функціонально подібними, проте трохи відмінними за модальним забарвленням є напівфразеологізовані речення на основі фразеосхем: *Так уже й...? Так прямо й...?* Вони також передають недовіру мовця до повідомлюваного, проте замість відтінку подиву марковані семантикою перепитування, уточнення, пор.: *Так прямо й благали тебе в них працювати? Так уже й гарно в тому селі?*

За допомогою специфічних синтаксичних конструкцій можна виражати невпевненість не лише щодо повідомлюваної пропозиції, але й стосовно окремих їх компонентів. Так, невпевнене намагання автора найточніше схарактеризувати когось або щось допомагає увиразнити фразеосхема, що поєднує прикметник із часткою умовної можливості *б*, підсилювальною часткою *то*, перепитувальним компонентом *чи що* й особливою питально-зважувальною інтонацією, пор.: *прикметник + б + то, чи що...* Напр.: *Ганнуса була інша, геть і в сповиточку інша, по-тайніша б то, чи що...* (О. Забужко); *наскільки ж сестра... є легша за неї, не на тілі легша, а – прозоріша, ясніша б то, чи що...* (О. Забужко). Як бачимо, суть цього способу вираження невпевненості також полягає в комплексному застосуванні різнорівневих мовних засобів.

Відтінок невпевненості мають і визначення, зроблені як м'яке, некатегоричне заперечення іншого визначення за допомогою напівфразеологізованої синтаксичної конструкції *...не такий (-а, -е) вже й...* Власне, м'якість заперечення, акцентована модальними компонентами *вже й*, і свідчить про невпевненість мовця та його намагання уникнути чітких визначень, пор.: *Раптова зупинка серця – не такий вже й поганий варіант, могло бути щось набагато повільніше й нищівніше* (Ю. Андрухович); *Погода видавалась не такою вже й поганою, ...* (mustang.te.ua/2007/09/02/zhyttja-prekrasne/). Функціонально подібними є

й інші синтаксичні конструкції на основі некатегоричного, обережного заперечення, пор: *...не те, щоб...*. Напр.: – *Близьких друзів, здається, нема. Кидько – відлюдкуватий. А втім, був один... не те, щоб близький...* (І. Росоховатський). – *Ага – відповів він і почав, ложка за ложкою, наминати не те щоб дуже не смачний борщик* (<http://mustang.te.ua/2007/09/02/zhyttja-prekrasne/>). У таких реченнях модальне значення невпевненості зумовлене не так незнанням мовця, як його комунікативною обережністю, намаганням бути якомога точнішим і коректнішим у своїх характеристиках. Щоб уникнути категоричності, мовець вдається до різних способів градації вияву ознаки і, зокрема, заперечення. Це дає підстави констатувати взаємозв'язок модального значення невпевненості з модальними категоріями оцінки та ствердження-заперечення.

Отже, у сучасній українській літературній мові модальне значення невпевненості, крім спеціалізованих засобів, активно реалізують неспеціалізовані – різні типи синтаксичних конструкцій. Найпродуктивнішими з-поміж них є риторичні питання. Їхня специфічна інтонація та різні додаткові модальні компоненти уможливають вираження широкого спектру невпевненості – від ледь вловимої до майже впевненості. Невпевненість мовця як його нездатність вибрати правильний чи точніший варіант передають складні синтаксичні конструкції, компоненти яких перебувають у протиставних чи розділових семантико-синтаксичних відношеннях. Невпевненість з різними додатковими модальними відтінками подиву, перепитування, уточнення, скепсису виражають напівфразеологізовані речення з певними обов'язковими модальними компонентами та специфічною питально-зважувальною інтонацією. Відтінком невпевненості марковані й конструкції на основі нетипового використання форм умовного способу, заперечення та градації вияву ознаки, які допомагають мовцеві уникнути категоричності й бути якомога об'єктивнішим у визначеннях.

Синтаксичні засоби та способи вираження модального значення невпевненості засвідчують його тісний зв'язок з модальними значеннями гіпотетичності, ймовірності та некатегоричності.

Література

1. Бульгіна Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Бульгіна, А.Д. Шмелев. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 576 с.
2. Виноградова К.М. Модальні модифікації необхідності: моделі імпліцитного типу [Електронний ресурс] / К.М. Виноградова, Г.В. Ситар. – Режим доступу: <http://mova.interdon.net/content/view/full/13/41/>
3. Личук М.І. Ступені фразеологізації речень: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / М.І. Личук // Інститут української мови НАН України. – К., 2001. – 16 с.
4. Русская грамматика: В 2-х т. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – 709 с.

5. Теория функциональной грамматики: Темпоральность и модальность. – Л.: Наука, 1990. – 263 с.
6. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
7. Федосеева А.В. Имплицитная модальность высказывания в коммуникативнопрагматическом аспекте: Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 - русский язык / А.В. Федосеева // Белгородский государственный университет. – Белгород, 2005. – 22 с.
8. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення / В.Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2002. – 271 с.
9. Шмелев Д.Н. О "связанных" синтаксических конструкциях в русском языке / Д.Н. Шмелев // Вопросы языкознания. – 1960. – №5. – С. 47-60.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 10.11.2014 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Козут О.В.,
к.ф.н., доцентом Карбашиєвською О.В.*

SYNTACTICAL REALIZATION OF MODAL SIGNIFICANCE OF UNCERTAINTY

N. F. Solomchak

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, st. Carpatska, 15;
тел. +38 (066) 2625166; e-mail: Solomchak@ukr.net*

In the article the types of freely divided and semi-fraseologised syntactical constructions which express modal significance of uncertainty are analysed, their functional parameters are clarified.

Key words: *modal significance of uncertainty, rhetorical question, semi- fraseologised sentences, expressivity.*